खोज तथा उद्धार राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना, २०७१
(National Strategic Action Plan for Search and Rescue, 2014)

नेपाल सरकार
गृह मन्त्रालय
२०७१

खोज तथा उद्धार राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना, २०७१

१. पृष्ठभूमि

नेपाल बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी, हुरीबतास, असिना वर्षा, खडेरी, अनिकाल तथा महामारीजस्ता प्राकृतिक विपद्को उच्च जोखिममा रहेको मुलुक हो । नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्मको भूखण्ड सक्रिय भूकम्पीय क्षेत्रमा रहेको कारण भूकम्पीय दृष्टिले पनि उच्च सङ्कटासन्न अवस्थामा रहेको छ । काठमाडौं उपत्यकामा १९ औं शताब्दीमा गएका ठूलास्तरका भूकम्पवाट व्यापक जनधनको क्षति भएको ऐतिहासिक अभिलेखले देखाएको छ । वि.स. १९९० सालमा गएको र केन्द्रविन्दु नेपालको पूर्वक्षेत्रमा भएको ८.४ रिक्टर स्केल क्षमताको प्रलयकारी भूकम्पले मुलुकभर व्यापक क्षति पुऱ्याएको थियो । सो भूकम्पका कारण ६० प्रतिशत भवन भत्किएका, ८ हजार ५ सय १९ मानिस मारिएका थिए, जसमध्ये काठमाडौँ उपत्यकामा मात्र ४ हजार २ सय ६९ मानिस मारिएका थिए । भूकम्पको पूर्वानुमान गर्न कठिन छ तर यो अवश्यम्भावी छ । जब भूकम्प आउँछ भूकम्प स्वंयले नभएर यसको कारण मानव निर्मित भौतिक पूर्वाधार तथा संरचना भत्कन गई मानव जीवन र सम्पतिलाई क्षति पुऱ्याउँछ । यसले शदियौंदेखि मानिसद्वारा विकास गरिएको भौतिक विकासका पूर्वाधार, संरचना र प्राकृतिक वातावरणलाई नै तहसनहस पार्छ । नेपालमा ठूलो भूकम्प गएमा यहाँका प्रमुख अस्पताल, विद्यालय तथा भवनहरू एवम् सर्वसाधरणका घरहरु क्षतिग्रस्त हुने प्रबल सम्भावना छ । यसले वृहत मात्रामा जीवित मानिसलाई भग्नावशेषमा पुर्नेछ हजारौ मानिसहरु घाईते हुनेछन् भने ठूलो संख्यामा मानिसहरु विस्थापित हुनेछन् । त्यस अवस्थामा खोज तथा उद्धारको अवस्था कहाली लाग्दो हुनसक्ने र यसको सामना गर्न एकीकृत खोज तथा उद्धार टोलीको गठन र क्षमता विकास गर्नु महत्वपूर्ण पक्ष रहनेछ ।

२. रणनीतिक कार्ययोजनाको अवधारणा

नेपालमा वर्तमान अवस्थामा खोज तथा उद्धार कार्यका लागि व्यावसायिक तथा विशिष्टकृत क्षमता र दक्षता सहितको एकीकृत खोज तथा उद्धार टोलीको व्यवस्था नरहेकोले नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल तथा नेपाल प्रहरीका तालीम प्राप्त सुरक्षाकर्मीहरुले नै खोज तथा उद्धारको कार्य गर्दै आइरहेका छन् । नेपाल सरकारले विपद् प्रतिकार्यका लागि नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल तथा नेपाल प्रहरीका तालीम प्राप्त र समर्पित सुरक्षाकर्मीहरुबाट न्यूनतम खोज तथा उद्धार क्षमताको विकास गरेको छ । राष्ट्रिय विपद् जोखिम व्यवस्थापन रणनीति, २०६६ र सन् २०११ को अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूह (International Search andRescue Advisiory Group) को विश्लेषणात्मक सुझाव, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकायको कार्यढाँचा, २०७० (National Disaster Response Frame work, 2070) तथा विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना (Disaster Preparedness and Response Plan) जस्ता क्षमता अभिवृद्धिका लागि गरिएका नीतिगत व्यवस्था र त्यसबाट प्राप्त सिकाई एवं सिफारिशहरू बमोजिम नेपाल सरकारले एकीकृत खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, क्षमता अभिवृद्धि र सुदृढीकरण गर्ने कार्यलाई प्रमुख प्राथमिकताको रूपमा लिएको छ ।

यस रणनीतिक कार्ययोजना खास गरी संयुक्त राष्ट्रसंघीय अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समुहको मार्गदर्शन तथा कार्यविधि (Methodology) मा आधारित रहेको छ । यसले प्रतिकार्यका लागि पूर्वतयारीलाई सुनिश्चितता प्रदान गरेको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघीय अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समुह (INSARAG) को प्रतिकार्य कार्ययोजना अनुरुप राष्ट्रिय उद्धार टोलीले आपत्कालीन उद्धारको कार्य गर्दछ ।

- यस कार्ययोजनाले प्रत्येक नयाँस्तरको आपत्कालीन प्रतिकार्यका लागि समग्र क्षमताको अभिवृद्धि गर्दै उद्धार क्षमतालाई बढाउँदछ ।
- विभिन्न तहहरुमा गरिने अभ्यास, प्रयोग हुने भाषा र सूचना साझा रुपमा परिचालन हुनु पर्नेछ ।
- यसले सबैतहमा पूर्वतयारी, क्षमता विकास, तालीम र क्षमता मापनलाई एक आपसमा अन्तर सम्बन्धित गरी संयूक्त रुपमा सम्बोधन गर्दछ ।
- खोज तथा उद्धार टोलीहरु परिचालित हुँदा व्यवस्थापन (Management), बन्दोवस्ती (logistics), खोज (Search) तथा उद्धार (Rescue) र उपचार (Medical) का अवयवहरु समेत समावेश हुन्छन् ।

खोज तथा उद्धार प्रतिकार्यढाँचा निम्न चित्रमा देखाए अनुसार रहनेछ । ठूला विपद्को समयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिकार्यकर्ताहरू बीच समन्वय संरचनाको तरिका राष्ट्रिय प्रतिकार्यको कार्यढाँचाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम हुनेछ । पहिलो प्रतिकार्यकर्तामा स्थानीय आपत्कालीन सेवा र सामुदायिक प्रतिकार्यकर्ता हुनेछन् भने राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार कार्यदलमा सामान्य (Light), मध्यम (Medium) र ठूलो (Heavy) खोज तथा उद्धार कार्यदलहरु रहने छन् । अन्तर्राष्ट्रियस्तरको कार्यदलमा मध्यम (Medium) र ठूलो (Heavy) कार्यदल हुनेछ ।

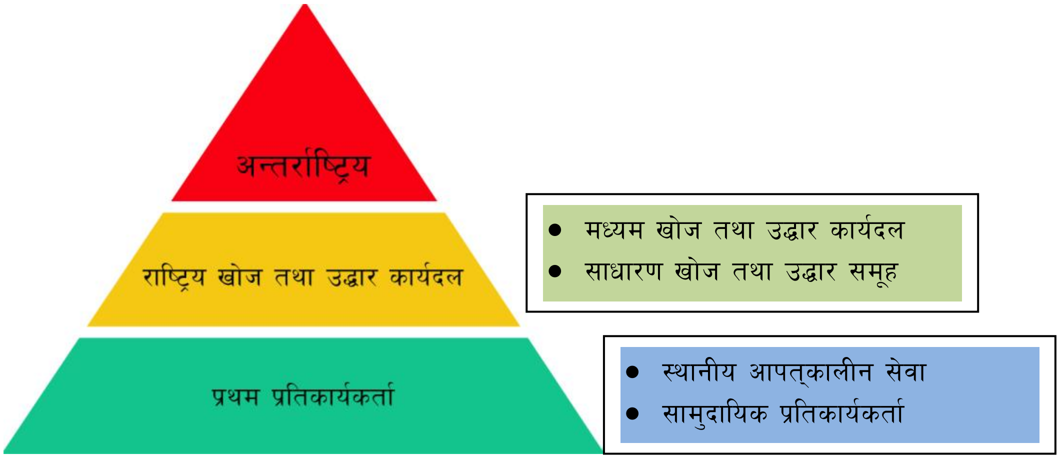

३. रणनीतिक परिदृष्य (Strategic Vision)

अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूहको मापदण्ड र राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा, २०७० को कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरे बमोजिम नेपालमा व्यवसायीक तथा प्राविधिक रूपमा सक्षम खोज तथा उद्धार टोली (SAR Team) को निर्माण गरी खोज तथा उद्धार कार्यमा प्रभावकारीता ल्याउने ।

४. रणनीतिक कार्ययोजनाको उद्देश्य

- विपद् प्रतिकार्यका लागि विशिष्टिकृत खोज तथा उद्धार (SAR) टोलीको गठन गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरुप क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- खोज तथा उद्धार टोलीलाई स्पष्ट कार्यक्षेत्र प्रदान गरी स्वस्फूर्त रूपमा खोज तथा उद्धार कार्यमा क्रियाशील गराउने ।
- सरकार तथा अन्य सरोकारवाला निकायहरुको सक्रिय समन्वय र सहयोगमा खोज तथा उद्धार क्षमता विकासका लागि उत्कृष्ट वातावरणको निर्माण गर्ने र विपद् पर्नासाथ एउटै कार्ययोजना भित्र रहेर खोज तथा उद्धार कार्यका चुनौतीको सामना गर्न सक्षम वनाउने ।

५. लक्ष्य

१. संयुक्त राष्ट्रसंघीय अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूह (INSARAG) को मापदण्ड र अनुभवको अधारमा दीर्घकालीन रुपमा नेपालको परिस्थिति र वातावरण सुहाउँदो विशिष्ट प्रशिक्षण प्राप्त व्यक्तिहरू भएको अन्तर्राष्ट्रियस्तरको सशक्त खोज तथा उद्धार टोलीहरुको निर्माण गरी क्रमश: क्षमता विकास गर्ने ।

२. वर्तमान अवस्थामा नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा एक-एक वटा राष्ट्रियस्तरको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीहरुको निर्माण गरी क्रमश: क्षमता विकास गर्दै लैजाने ।

३. स्थानीयस्तरमा विपद् प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी वनाउन पहिलो प्रतिकार्यकर्ताको रुपमा नेपाल प्रहरीमा तत्काल सातवटा सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीहरुको निर्माण गर्ने र क्रमश: टोली निर्माण गर्ने कार्यलाई विस्तार गर्दै क्षमता अभिवृद्धि गर्दै जाने ।

४. स्थापित खोज तथा उद्धार टोलीहरुको क्रमशः क्षमता विकास र स्तरोन्नति गर्दै अन्तर्राष्ट्रियस्तरको वनाउने ।

५.१. खोज तथा उद्धार टोलीसम्बन्धी लक्ष्य निर्धारणका आधारहरु देहाय बमोजिम रहेका छन् :

(क) क्षमता अभिवृद्धि गर्न त्रिपक्षीय सामानान्तर अवधारणा अवलम्बन गर्ने, जसमा :

(१) समुदायस्तरको पहिलो प्रतिकार्यकर्तालाई आवश्यक बन्दोबस्तीका सामानले सुसज्जित गर्ने;

(२) आपत्कालीन सेवा प्रदायकहरूको प्रतिकार्य क्षमता सुदृढीकरण गर्ने; र

(३) आवश्यकता अनुसार दैनिक प्रतिकार्यलाई बल प्रदान गर्न तुरुन्त परिचालन गर्न सकिने समर्पित खोज तथा उद्धार टोलीहरुको विकास गर्ने ।

(ख) विपद्का घटना भएमा खोज तथा उद्धारको लागि तत्कालै खटाउन सकिने सक्षम जनशक्तिको पहिचान गरी प्रशिक्षण प्रदान गर्ने ।

६. रणनीति

१. खोज तथा उद्धार कार्यका लागि विशिष्टीकृत एवं व्यवसायीक खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण गर्ने ।

२. खोज तथा उद्धार टोलीहरुको स्पष्ट कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने ।

३. राष्ट्रिय परिवेश र वातावरण अनुकूल हुने गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम प्राथमिकताको आधारमा क्रमशः अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय र स्थानीयस्तरमा खोज तथा उद्धार टोलीहरुको निर्माण गर्ने ।

४. विभिन्न मन्त्रालय/निकायहरु, दातृनिकायहरु तथा साझेदारहरुसँगको समन्वय र सहयोगमा खोज तथा उद्धार टोलीको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै तिनीहरुको क्षमताको विकास गर्ने ।

५. खोज तथा उद्धार टोलीमा आवश्यक जनशक्तिको नयाँ पदस्थापन र प्रतिस्थापन गर्दा विशिष्ट ज्ञान र तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुबाट मात्र गरी खोज तथा उद्धार टोलीको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै दिगोपना कायम गर्ने ।

६. प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् खोज तथा उद्धार उन्मुख पूर्वतयारीलाई सशक्त वनाउने ।

७. खोज तथा उद्धार क्षमता अभिवृद्धिका लागि रणनीतिक कार्ययोजनाको मार्गनिर्देशक सिद्धान्तहरु :

१. खोज तथा उद्धार टोलीको गठन अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूह (INSARAG) को मापदण्डमा आधारित हुनेछ ।

२. राष्ट्रिय परिवेश तथा आवश्यकताका आधारमा खोज तथा उद्धार टोलीको गठन र संचालन हुनेछ ।

३. राष्ट्रसंघीय निकाय तथा दातृ समुदायबाट उपलब्ध सल्लाह तथा परामर्श खोज तथा उद्धार टोली गठनको लागि मार्गनिर्देशन हुनेछन् ।

४. केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति, क्षेत्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति र जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले आ-आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र रही खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालन गर्नेछन् ।

५. ठूलो विपद्को समयमा खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालन राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा बमोजिम त्रिपदीय प्रतिकार्य संयन्त्रको आधारमा हुनेछ ।

६. पूर्वसूचना प्रणालीको माध्यमद्वारा आपत्कालिन कार्यसंचालन केन्द्रहरु मार्फत प्रकोपको पूर्वसूचना समयमै प्राप्त गरी विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार टोली परिचालनको पूर्व प्रबन्ध हुनेछ ।

७. ठूलो विपद्को समयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिकार्यकर्ताहरुवीचको समन्वय संरचनाको ढाँचा राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा बमोजिम हुनेछ ।

८. राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रले खोज तथा उद्धार टोली परिचालनका लागि सचिवालयको रुपमा कार्य गर्नेछ ।

८. समस्या तथा चुनौतीहरु :

नेपालमा विशेष गरी खोज तथा उद्धार कार्यका लागि विशिष्टिकृत एवं व्यावसायीक एकीकृत खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण हुन सकेको छैन । वर्तमान अवस्थामा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी तथा सशस्त्र प्रहरी बलका तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुबाट अलग-अलग रुपमा विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धारका कार्यहरु हुँदै आएका छन् । नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावली २०६४ (संशोधन सहित)

बमोजिम गृह मन्त्रालयबाट विपद् प्रतिकार्य सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरुको समन्वयकारी भूमिका निर्वाह हुँदै आएको छ । विपद् प्रतिकार्य अन्तर्गत गरिने कार्यहरु अन्तर्गत तत्कालीन सूचना संकलन, लेखाजोखा, नियमन, जनधनको सुरक्षा, कानूनको पालना, विरामी तथा घाईतेको उपचार, संकटासन्न व्यक्तिहरुको हेरचाह, राहत सामग्रीको पूर्वव्यवस्था र बन्दोबस्तीका क्रियाकलापहरुको समन्वयात्मक एव प्रभावकारी रुपमा संचालन गर्नु जरुरी हुन्छ ।

विपद् प्रतिकार्यमा संलग्न निकायहरु नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल तथा नेपाल प्रहरीको संस्थागत क्षमतालाई थप सुदृढीकरण गरी प्रतिकार्य क्षमताको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यकता छ । हालको अवस्थामा आपत्कालीन अवस्थामा उपलब्ध गराउने विषयगत सेवाहरु प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । खोज तथा उद्धारका लागि विभिन्न निकायहरुबाट उपलब्ध गराउने तालीम तथा प्रशिक्षण कार्यक्रममा समन्वयको अभाव रहेको छ भने तालीम प्राप्त जनशक्तिहरु विभिन्न निकायहरुमा छरिएर रहेका र तिनीहरुमा निरन्तरताको पनि अभाव रहेको छ । तालीममा गुणस्तरीयता र एकरुपता कायम हुन सकेको छैन । यस पृष्ठभूमिमा खोज तथा उद्धारको क्षेत्रमा विद्यमान प्रमुख चुनौतीहरु निम्नानुसार रहेका छन् ।

१. प्रतिकार्यका लागि विशिष्टिकृत एवं व्यवसायीक एकीकृत खोज तथा उद्धार टोलीको गठन गर्नु ।
२. विभिन्न निकायहरुमा छरिएर रहेका तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुलाई एकीकृत गरी उनीहरुमा व्यावसायिकताको विकास गर्नु ।
३. तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुलाई खोज तथा उद्धारसम्बन्धी आधुनिक ज्ञान र सीपको विकास एवम् यसका लागि पर्याप्त उपकरण तथा सामग्रीहरुको व्यवस्था गर्नु ।
४. अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम नेपालको परिवेश र अवस्था अनुसार तालीम तथा प्रशिक्षणका कार्यक्रमहरु व्यवस्थितढंगबाट संचालन गर्नु ।
५. खोज तथा उद्धार कार्यटोली गठनका लागि विद्यमान कानूनी जटिलतालाई हटाउनु ।
६. प्रभावकारी खोज तथा उद्धार कार्यका लागि खोज तथा उद्धार सामग्रीहरु, व्यक्तिगत एवं संचार सम्बन्धी उपकरणहरु, औषधी सम्बन्धी उपकरण तथा बन्दोबस्तीका सामान र उपकरणहरु लगायत विपद् प्रतिकार्यका लागि चाहिने अन्य सामग्रीहरु निश्चित प्रकार र पर्याप्त संख्यामा व्यवस्था गर्नु ।
७. सहरी क्षेत्रमा पर्याप्त संख्यामा अग्नि नियन्त्रण टोलीहरुको व्यवस्था, अग्नि नियन्त्रण उपकरणहरु पर्याप्त व्यवस्था गरी अग्नि नियन्त्रकहरुलाई विशेष तालीम तथा प्रशिक्षण उपलब्ध गराउनु र आवश्यक पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नु ।

९. खोज तथा उद्धारका टोलीको गठन तथा कार्यान्वयन कार्ययोजना :

क्र.स.	रणनीति	क्रियाकलापहरु	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकायहरु	समयावधि	अपेक्षित उपलब्धी
१.	खोज तथा उद्धार कार्यका लागि विशिष्टीकृत एवं व्यवसायीक खोज तथा उद्धार कार्यदलको निर्माण गर्ने ।	१. खोज तथा उद्धार टोली गठनका लागि विद्यमान कानूनमा संशोधन गरी कानूनी सुनिश्चितता दिने ।	गृह मन्त्रालय	कानुन, न्याय संविधानसभा तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय	६ महिना भित्र	उपयुक्त कानुनी आधार तयार हुने
		२. खोज तथा उद्धार टोली गठनका लागि तीनवटै सुरक्षा निकायहरुमा मौजुदा तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुको पहिचान गर्ने ।	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल प्रहरी	२ महिना भित्र	तीन वटै सुरक्षा निकायहरुका मौजुदा तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुको पहिचान हुनेछ ।
		३. मौजुदा तालीम प्राप्त जनशक्तिलाई दक्षता र क्षमताका आधारमा तीन समूह (विशेष तालीम प्राप्त, मध्यमस्तरीय तालीम प्राप्त र सामान्य तालीम प्राप्त) मा सूचीकरण गर्ने ।	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल प्रहरी	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय	३ महिना भित्र	तालीम प्राप्त जनशक्तिको वर्गीकरण भएको हुनेछ ।
		४. राष्ट्रियस्तरको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीको गठनका लागि विद्यमान स्रोत साधन र उपकरणहरुको पहिचान गरी आवश्यक उपकरणहरु तथा अन्य सामग्रीहरुको विवरण तयार गर्ने ।	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल,	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय	६ महिना भित्र	खोज तथा उद्धार कार्यका लागि चाहिने आवश्यक मेसिन, उपकरणहरु तथा सामग्रीहरुको विवरण एकीन हुनेछ ।
		५. साधारण खोज तथा उद्धार टोलीको गठनका लागि विद्यमान स्रोत साधन र उपकरणहरुको पहिचान, लेखाजोखा र विश्लेषण पश्चात चाहिने उपकरणहरु तथा सामाग्रीहरुको विवरण तयार गर्ने ।	नेपाल प्रहरी	गृह मन्त्रालय	६ महिना भित्र	खोज तथा उद्धार कार्यका लागि चाहिने आवश्यक मेसिन, उपकरणहरु तथा सामग्रीहरुको विवरण एकिन हुनेछ ।
		६. स्थानीय तहको समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार टोली गठन र विकासका लागि नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी संस्थाहरूबाट समुदायस्तरमा आधारभूत तहको MFR / CSSR	गृह मन्त्रालय	नेपाल रेडक्रस सोसाईटी, नेपाल प्रहरी	६ महिना भित्र	स्थानीय तहको खोज तथा उद्धार टोली गठनको लागि आवश्यक जनशक्ति स्रोत र साधनको पहिचान भएको हुनेछ ।

		सहितको प्रशिक्षण प्राप्त जनशक्ति को पहिचान र खोज तथा उद्धारका लागी चाहिने सामग्री तथा उपकरणहरुको विवरण तयार गर्ने ।				
२.	खोज तथा उद्धार टोलीहरुको स्पष्ट कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने ।	१. आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था एवं औजार उपकरणहरुको वन्दोवस्त गरी नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा एक/एक वटा राष्ट्रिय तहको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीको संचालन गर्ने मार्गचित्र (Road map) र कार्य जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने ।	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू	६ महिना भित्र	मार्गचित्र र कार्य जिम्मेवारी को एकिन हुनेछ । प्रदान गरी स्वस्फूर्त रूपमा खोज तथा उद्धारका कार्यमा क्रियाशील गराउने ।
		२. आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था एवं औजार तथा उपकरणहरुको वन्दोवस्त गरी नेपाल प्रहरीका क्षेत्रयि, अंचल र जिल्लास्थित कार्यालयमा सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीको संचालन गर्ने मार्गचित्र (Road map) र कार्य जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने ।	नेपाल प्रहरी	गृह मन्त्रालय, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी संस्थाहरू	६ महिना भित्र	विभिन्न निकायहरुमा स्थापित खोज तथा उद्धार टोलीमा तालीम प्राप्त जनशक्तिको निरन्तरता हुनेछ ।
		३. स्थानीय तहको समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार टोलीको संचालनको लागी मार्गचित्र (Road map) र कार्य जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने ।	जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति, स्थानीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिहरु	नेपाल प्रहरी, स्थानीय निकायहरु, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी संस्थाहरू	६ महिना भित्र	समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालनका लागि मार्गचित्र (Road map) तयार हुनेछ ।
		४. तीनै निकायवाट तयार गरिएको मार्गचित्रका आधारमा विपद्को समयमा तीनै तहमा स्थापित खोज तथा उद्धार टोलीको संचालन प्रक्रिया (Mobilization procedure) तयार गर्ने ।	गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय आपत्कालिन कार्यसंचालन केन्द्र	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल प्रहरी	९ महिना भित्र	खोज तथा उद्धार टोलीको संचालन प्रक्रिया (Mobilization procedure) तयारी हुनेछ ।

		५. खोज तथा उद्धार टोलीमा कार्यरत जनशक्तिहरुको प्रतिस्थापन र नयाँ पदस्थापन गर्दा क्रमशः विशिष्ट ज्ञान र तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुवाट मात्र गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गरी खोज तथा उद्धार टोलीमा दिगोपना कायम गर्ने ।	नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय	नियमित	खोज तथा उद्धार टोलीमा संस्थागत सुदृढीकरण भई दिगोपना कायम भएको हुनेछ ।
३.	राष्ट्रिय परिवेश र वातावरण अनुकुल हुने गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड बमोजिम प्राथमिकताको आधारमा क्रमशः अन्तर्राष्ट्रिय, राष्ट्रिय र स्थानीयस्तरमा खोज तथा उद्धार टोलीहरुको निर्माण गर्ने ।	१.पहिलो प्रतिकार्यकर्ताको रुपमा स्थानीय गा.वि.स./ न. पा. वडाहरुमा उपलब्ध जनशक्ति र स्रोत साधनको आधारमा आवश्यकता अनुसार समुदायिक तहको खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण गरी विपद् परेको समयमा संचालनमा ल्याउने	जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति, सम्बन्धित जिल्ला विकास समिति एवम् गा.वि.स.	गृह मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय नेपाल प्रहरी र नेपाल रेडक्रस सोसाईटी ।	१ वर्ष भित्र	पचहत्तरै जिल्लाका विपद् संवेदनशील गा.वि.स. क्षेत्रहरुमा समुदायमा आधारित खोज तथा उद्धार समूहको निर्माण भई विपद्को समयमा परिचालन हुनेछन् ।
		२. नेपाल प्रहरीका क्षेत्रीय, अंचल र जिल्लास्थित कार्यालयमा पहिलो चरणमा ७ (सात) वटा साधारण खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण गरी विपद्को समयमा संचालनमा ल्याउने ।	नेपाल प्रहरी	गृह मन्त्रालय, रेडक्रस सोसाइटी, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय, र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू	१ वर्ष भित्र	नेपाल प्रहरीका क्षेत्रीय, अञ्चल र जिल्लास्थित कार्यालयमा सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण भई संचालनमा आउने छन् ।
		३. नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा एक/ एक वटा राष्ट्रिय तहको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण गरी संचालनमा ल्याउने ।	नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बल	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, रेडक्रस सोसाइटी, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय, र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू	१ वर्ष ६ महिना भित्र	नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा एक/एक वटा राष्ट्रियतहको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीको निर्माण भई संचालन हुनेछन् ।
४.	विभिन्न मन्त्रालय निकायहरु, दातृ निकायहरु तथा साझेदारहरुसँगको समन्वय र सहयोगमा खोज तथा उद्धार कार्यदलको संस्थागत सुदृढीकरण गर्दै	१. नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बलका तालीम प्राप्त विज्ञ एवम् विशेषज्ञहरुबाट समुदायस्तरमा स्थापित स्थानीय खोज तथा उद्धार टोलीका जनशक्तिलाई आवश्यक खोज तथा उद्धार सम्बन्धी आवश्यक तालीम तथा प्रशिक्षण उपलब्ध गराउने ।	जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति र स्थानीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, जिल्ला विकास समिति, रेडक्रस सोसाइटी संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू	स्थापना पश्चात् निरन्तर	समुदायमा खोज तथा उद्धारसम्बन्धी तालीम प्राप्त जनशक्तिको विकास भएको हुनेछ ।

	क्षमताको विकास गर्ने ।	२. नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बलका तालीम प्राप्त विज्ञ एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तालीम प्राप्त विषेशज्ञहरुवाट नेपाल प्रहरीमा स्थापित **सामान्य खोज तथा उद्धार** टोलीका जनशक्तिहरुलाई आवश्यक तालीम तथा प्रशिक्षण उपलब्ध गराई क्षमता विकास गर्दै जाने ।	नेपाल प्रहरी	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, रेडक्रस सोसाइटी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू ।	स्थापना पश्चात् निरन्तर	नेपाल प्रहरीमा खोज तथा उद्धार सम्वन्धी तालीम प्राप्त जनशक्तिको विकास भई खोज तथा उद्धार कार्य प्रभावकारी हुनेछ ।
		३ नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बलका तालीम प्राप्त विज्ञ एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तालीम प्राप्त विषेशज्ञहरुवाट नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा रहेका राष्ट्रियतहको **मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार** टोलीका जनशक्तिहरुलाई खोज तथा उद्धार सम्बन्धी विशिष्टकृत तालीम तथा प्रशिक्षण उपलब्ध गराई संस्थागत क्षमता विकास गर्दै जाने ।	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, रेडक्रस सोसाइटी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू ।	स्थापना पश्चात् निरन्तर	नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा गठित खोज तथा उद्धार कार्यटोलीले खोज तथा उद्धारसम्बन्धी तालीम प्राप्त जनशक्तिहरुको क्षमता तथा दक्षता विकास भई खोज तथा उद्धार कार्य प्रभावकारी हुनेछ ।
		४. तीनै तहमा स्थापित खोज तथा उद्धार टोलीको नियमित क्षमता विकास गर्न राष्ट्रिय तालीम संचालन विधी तथा निर्देशिका (National Training Mannual and Guidence) तयार गरी आधारभूत तह, (Basic Level) मध्यमस्तरीय तह (Intermediate level) तथा उच्च तह (Advance Level) को प्रशिक्षण तथा तालीम संचालन गरिने ।	गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय आपत्कालिन कार्यसंचालन केन्द्र	नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, र सशस्त्र प्रहरी बल, रक्षा ममन्त्रालय,	६ महिना भित्र	राष्ट्रिय तालीम संचालन विधि तथा निर्देशिका (National Training Mannual and Guidence) तयार भई खोज तथा उद्धार टोलीका लागि तालीम तथा प्रशिक्षण संचालन भई तीनै तहमा सक्षम जनशक्ति तयार हुनेछन् ।
		५. खोज तथा उद्धार टोलीको नियमित रुपमा विशिष्ट क्षमता विकास गर्न एक राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्रशिक्षण प्रतिष्ठानको स्थापना तथा विकास गर्ने ।	गृह मन्त्रालय	नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, र सशस्त्र प्रहरी बल, रक्षा मन्त्रालय, दातृ निकाय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाहरू	२ वर्ष भित्र	राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन प्रशिक्षण प्रतिष्ठानको स्थापना तथा विकास भई नियमित रुपमा विशिष्ट किसिमवाट तालीम तथा प्रशिक्षणको कार्य संचालन भएको हुनेछ ।

		६. विभिन्न तह (स्थानीयस्तर, नेपाल प्रहरी र नेपाली सेना तथा सशस्त्र प्रहरी बलमा स्थापित खोज तथा उद्धार टोलीका लागि आवश्यक मेसिन, उपकरण तथा सामाग्रीहरुका साथै अन्य स्रोतको पर्याप्त व्यवस्था सहित संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने ।	अर्थ मन्त्रालय	गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरु, दातृ निकाय तथा सहयोगी संघ संस्थाहरु ।	निरन्तर	स्रोत साधनको पर्याप्त व्यवस्था भई खोज तथा उद्धार टोलीहरुको संस्थागत क्षमता सुदृढीकरण हुनेछ ।
५.	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् खोज तथा उद्धार उन्मुख पूर्वतयारीलाई सशक्त वनाउने ।	१. विषयगत मन्त्रालय तथा निकायहरु, विभागहरु, दातृ निकाय र साझेदारहरुको सहयोग र समन्वयमा विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार टोलीलाई जुनसुकै समयमा परिचालन गर्न सक्ने गरी पूर्णतयारी अवस्थामा राख्ने ।	गृह मन्त्रालय	विषयगत मन्त्रालय तथा निकायहरु, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र दातृनिकाय तथा सहयोगी संघ-संस्थाहरु ।	विपद् पूर्वतयारीको अवस्थामा निरन्तर	सवै तहमा विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार टोलीहरु पूर्णतयारीको अवस्थामा हुनेछन् ।
६.	खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, संचालन र क्षमता अभिवृद्धिका लागि भएका कार्यहरुको नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण गर्ने ।	१. गृह मन्त्रालयको संयोजकत्वमा रक्षा मन्त्रालय, नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल प्रहरी, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय समेत सम्मिलित केन्द्रीय अनुगमन टोलीले भएका कार्यहरुको नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन गर्ने ।	गृह मन्त्रालय	नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल, नेपाल प्रहरी, संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरु तथा अन्य साझेदारहरु	निरन्तर	खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, संचालन र क्षमता अभिवृद्धि भई प्रभावकारी रुपमा संचालनमा आउनेछन् ।

१०. कार्ययोजनाको कार्यान्वयन

अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूह अन्तर्गत रहेको खोज तथा उद्धार समूहको प्रतिकार्य ढाँचालाई आधार मानेर राष्ट्रिय स्वरुपमा समायोजन गरी प्रस्तुत रणनीतिक कार्ययोजना तयार गरिएको छ । यस कार्ययोजनाको कार्यान्वयनका लागि दातृ समुदाय, अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूह, सरोकारवालाहरू र सम्बन्धित विज्ञहरूबाट सहयोग प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ । यो कार्ययोजना कार्यन्वयनका लागि तोकिएका जिम्मेवार निकाय तथा सहयोगी निकायहरुले आ-आफ्नो जिम्मेवारी र दायित्व प्रभावकारी रुपमा निर्वाह गर्नेछन् । नेपालमा विपद् व्यवस्थापनका सन्दर्भमा पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य प्रणालीको विकास र क्षमता विस्तारका लागि प्रस्तुत खोज तथा उद्धार राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बलको एवम् प्रतिवद्धता रहेको छ । खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालनको जिम्मेवारी गृह मन्त्रालयमा रहने छ । गृह मन्त्रालयको राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रले खोज तथा उद्धार टोलीको सचिवालयबको रुपमा कार्य गर्ने छ ।

यस कार्ययोजनाको कार्यान्वयनवाट विपद् व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता आउनुका साथै विपद् प्रतिकार्यमा सरकारको क्षमता अभिवृद्धि भई विपद्को समयमा गरिने प्रतिकार्यको गुणस्तरीयता सुनिश्चित हुने अपेक्षा गरिएको छ । प्रस्तुत रणनीतिक कार्ययोजना नेपाल सरकारका सबै नीति, निर्देशिका र ढाँचामा आधारित रही तयार भएकोले नेपालको वृहत्तर विपद् व्यवस्थापनको लागि कोशेढुङ्गा सावित हुनेछ । गृह मन्त्रालयको निर्देशनमा सबै सरोकारवाला मन्त्रालयहरु, विभागहरू र साझेदारीहरुको समन्वय र सहकार्यमा खोज तथा उद्धार टोलीले आफ्नो कार्यसंचालन गर्नेछन् । यो रणनीतिक कार्ययोजना विपद् प्रतिकार्यका सन्दर्भमा भत्किएका संरचना वा भग्नावशेषभित्र फँसेका नागरिकको जीवन बचाउने मानवीय सहयोगको मूल सिद्धान्त प्रति प्रतिबद्ध रही प्रभावकारी खोज तथा उद्धारका लागि उत्कृष्ट क्षमता र वातावरणको विकास गर्न सफल हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

११. कानूनी व्यवस्थाः

नेपालमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यलाई सरकारी दायित्व तथा कार्यक्षेत्रमा राखि विपद् व्यवस्थापनलाई सहज बनाउन दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ कार्यान्वयन भइरहेको छ । यो ऐन विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार टोलीको गठन तथा संचालन गर्ने मुख्य कानूनी आधार हो । विपद् प्रतिकार्यका लागि खोज तथा उद्धार टोलीको गठन र परिचालन गर्ने व्यवस्थालाई देहायको मौजुदा कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था समेतले समेटेको छ ।

- विपद् जोखिम व्यस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६
- राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्यको कार्यढाँचा, २०७०
- विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना मार्गदर्शन, २०६७
- प्रकोप पीडित उद्धार तथा राहतसम्बन्धी मापदण्ड,२०६४
- नेपाल प्रहरी ऐन, २०५२ तथा नियमावली
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८
- सशस्त्र प्रहरी बल ऐन, २०५८ तथा नियमावली
- सैनिक ऐन, २०६३

विपद्बाट उत्पन्न हुने चुनौतीको सामना गरी प्रभावकारी रुपमा खोज तथा उद्धार कार्यको परिचालनलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाउन विद्यमान दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ मा समयसामयिक सुधार गर्ने, सैनिक ऐन, २०६३, सशस्त्र प्रहरी बल ऐन, २०५८ तथा नेपाल प्रहरी ऐन, २०५२ , सम्बन्धित नियमावलीहरु र निर्देशिका लगायतका मापदण्डहरुमा समेत आवश्यक संशोधन गरी तीन वटै निकायहरुमा दक्ष एवं व्यवसायिक खोज तथा उद्धार टोलीको गठन र संचालन गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यसका लागि उपयुक्त कानूनी व्यवस्था सुनिश्चित गर्न विद्यमान कानूनमा आवश्यक संशोधन/परिमार्जन गरिनेछ ।

१२. संस्थागत व्यवस्था :

१२.१. गृह मन्त्रालय /केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति

नेपालमा विपद् व्यवस्थापन र विपद् प्रतिकार्यको कार्यमा गृह मन्त्रालयले संयोजनकारी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ । गृह मन्त्रालयको समन्वयमा नेपाल सरकारका अन्य विषयगत मन्त्रालयहरु, आयोग, विभागहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संगठनहरुले विपद् प्रतिकार्यसँग सम्बन्धित कार्यहरु गर्दै आएका छन् । गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति विपद् प्रतिकार्यका लागि नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने र आवश्यक मार्गदर्शन गर्ने माथिल्लो निकाय हो । विपद्को समयमा सूचनाको संकलन तथा प्रवाह गरी विपद् प्रतिकार्य र मानवीय सहायता उपलब्ध गराउने कार्यमा केन्द्रीय समन्वयकारी निकायको रुपमा राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रले कार्य गरिरहेको छ । राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रलाई विभिन्न निकायहरुको संस्थागत क्षमताको लेखाजोखा गर्ने र आपत्कालीन प्रतिकार्यको अवस्थामा विभिन्न मन्त्रालय/आयोग र विभागका विपद् सम्पर्क व्यक्तिहरुसँग समन्वय गरी कार्य गर्ने जिम्मेवारी दिईएको छ ।

१२.२ नेपाली सेना

नेपाली सेनाले विगत देखिनै विपद् व्यवस्थापनका क्षेत्रमा प्रमुख प्रतिकार्य-कर्ता र कतिपय आपत्कालीन प्रतिकार्यको अवस्थाहरुमा सक्रिय रुपमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्दै आईरहेको छ । नेपाल सरकारले नेपाली सेनालाई संगठित र अनुशासित संरचना, आफ्नै उड्डयन सेवा, सञ्चार, यातायात, स्वास्थ्य तथा आधारभूत खोज तथा उद्धार कार्य संचालन गर्न सक्ने क्षमता भएको कारण विपद्को समयमा खोज तथा उद्धारसम्बन्धी कार्य गर्ने एक प्रथम प्रतिकार्य-कर्ताको रुपमा जिम्मेवारी दिएको छ । हाल नेपाली सेनामा विपद् व्यवस्थापन तथा विपद् प्रतिकार्य अन्तर्गत खोज तथा उद्धार कार्य सञ्चालन गर्नको लागि संगठित फौजको रुपमा **"विपद् व्यवस्थापन निर्देशनालय"** स्थापना गरिएको छ । समर्पित फौजको रुपमा निर्देशनालय स्थापना भएता पनि देशको सबै क्षेत्रमा निर्देशनालय अन्तर्गतका फौजवाट मात्र खोज तथा उद्धार कार्य गर्न पर्याप्त नहुने भएकोले परेको समयमा खोज तथा उद्धार कार्य सञ्चालन गर्न अन्य फौजहरुमा हाल भईरहेको आधारभूत खोज तथा उद्धार क्षमतालाई विस्तार गर्दै लैजान नितान्त आवश्यक देखिन्छ । नेपाली सेनासंग खोज तथा उद्धार कार्यको लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत सामग्री/उपकरणहरु सीमित मात्रामा रहेको छ भने Collapsed Structure Search and Rescue (CSSR) कार्यको लागि CSSR तथा Medical First Responder (MFR) तालीम प्राप्त सीमित दक्ष जनशक्तिहरु मात्र उपलव्ध रहेका छन् । हालसम्म नेपाली सेनामा अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन तथा मान्यता अनुसारको CSSR टोलीहरु गठन हुन सकेको छैन । खोज तथा उद्धार कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाली सेनामा एक निर्दिष्ट राष्ट्रिय मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोली गठन गर्न नितान्त आवश्यक देखिएको छ ।

१२.३. नेपाल प्रहरी

नेपाल प्रहरीले परम्परादेखि नै आपत्कालीन समयमा पहिलो प्रतिकार्य-कर्ताको रूपमा काम गर्दै आएको छ । आगजनी होस् वा कुनै दङ्गा होस उनीहरू आपत्कालीन अवस्था सुरु हुने बित्तिकै नेपाल प्रहरी तत्काल परिचालित हुन्छन् । नेपाल प्रहरीको केन्द्रीय कार्यालयमा भरखरै विपद् व्यवस्थापन इकाईको स्थापना गरिएको छ भने हाल नेपाल प्रहरीका केन्द्र देखि जिल्ला र स्थानियतहसम्म दुई हजार एकसय ३३ इकाइहरू रहेका छन् जसले सूचना सङ्कलन, कार्यसञ्चालन समन्वय र उद्धार, राहत तथा पुनःस्थापनामा महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेका छन् । यद्यपि, नेपाल प्रहरीले भरखरै विपद् व्यवस्थापन विषेश कार्यदलको स्थापना गरेको छ जहाँ विपद् व्यवस्थापन तालीमका लागि पर्याप्त सुविधाहरु उपलब्ध छैनन् । अधिकांश तालीमहरू राष्ट्रिय प्रहरी प्रतिष्ठानमा हुने गर्दछन्, जहाँ CSSR र MFR उपकरणहरू तालीम प्रयोजनको लागि मात्र जडान गरिएका छन् । हाल स्थापित विपद् व्यवस्थापन कार्यदल सहित अन्य सातवटा साधारणस्तरको खोज तथा उद्धार टोलीहरु नेपाल प्रहरीको संरचना भित्र गठन हुनेछन् ।

१२.४. सशस्त्र प्रहरी बल

सशस्त्र प्रहरी बल ऐन, २०५८ अनुसार अर्द्धसैनिक बलको रुपमा सशस्त्र प्रहरी बलको स्थापना गरिएको छ । यसका भूमिकाहरु मध्ये अर्को महत्वपूर्ण एवम् प्रमुख कार्य विपद् तथा महामारी पीडितको खोज, उद्धार र राहत व्यवस्थापनमा सहयोग पुर्‍याउनु पनि रहेको छ ।

विपद् व्यवस्थापनको कार्यलाई प्रभावकारी वनाउने उद्देश्यले सन् २०११ मा सशस्त्र प्रहरी बलको वेशक्याम्प कुरिनटारमा विपद् व्यवस्थापन तालीम केन्द्रको स्थापना गरिएको छ । विपद् व्यवस्थापन तालीम केन्द्र स्थापनाको उद्देश्य खोज तथा उद्धारको लागि आवश्यक व्यवसायिक जनशक्ति उत्पादन गर्नु तथा शसस्त्र प्रहरी बलको क्षमता बढाउनु रहेको छ । यद्यपि, सशस्त्र प्रहरी बलसँग विपद् व्यवस्थापन कार्यसञ्चालनको लागि आवश्यक पर्ने पर्याप्त बन्दोवस्तीका सामग्री र सहयोग प्रणालीको व्यवस्था भएको छैन । आगामी दिनमा आपत्कालीन प्रतिकार्यको कार्यलाई थप प्रभावकारी र व्यवस्थित गर्न सशस्त्र प्रहरी बलमा विपद् व्यवस्थापन तालीम केन्द्रबाट प्रशिक्षित जनशक्तिहरुलाई एकीकृतढंगबाट पदस्थापन गरी एक निर्दिष्ट राष्ट्रिय मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोलीको गठन गरिनेछ ।

१२.५. बारुण यन्त्र

हाल काठमाडौं उपत्यकामा पाँचवटा अग्नी नियन्त्रण टोली रहेका छन् । आगलागी को खवर प्राप्त हुनासाथ काठमाडौं महानगरपालिका, ललितपुर उपमहानगरपाकि र भक्तपुर नगरपालिकामा रहेका वारुणयन्त्रहरूले सार्वजनिक सुरक्षाको लागि तत्काल घटनास्थलमा पुगी प्रथम प्रतिकार्य-कर्ताको रूपमा आगो नियन्त्रण गर्ने काम गर्दछन् । यसका अतिरिक्त प्रत्येक नगरपालिका लगायत सवै जिल्ला सदरमुकाममा कम्तिमा एक-एक वटा बारुण यन्त्र अनिवार्य रुपमा राख्नु पर्ने व्यवस्था छ । नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी बलमा पनि आफ्नै अग्नि नियन्त्रक दल रहेको छन् । यी अग्नी नियन्त्रकहरुको परिचालन खास गरी आन्तरिक अग्नि नियन्त्रण गर्ने प्रयोजनको लागि उपयोग हुने गर्दछ । आगलागीको घटना नागरिक अग्नि नियन्त्रकको क्षमताभन्दा बाहिर गई नियन्त्रण हुन नसकेको अवस्थामा नेपाली सेना तथा नेपाल प्रहरीमा रहेका अग्नी नियन्त्रकहरुले आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउनेछन् । खोज तथा उद्धार टोलीहरु गठन भए पश्चात उक्त टोलीका सदस्यहरुवटै वारुणयन्त्रहरु संचनलन हुने प्रबन्ध मिलाईनेछ ।

१२.६. नेपाल रेडक्रस सोसाइटी

वर्तमान समयमा सार्वजनिक संस्था तथा सर्वसाधारणको लागि विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी सरकारीस्तरबाट स्वीकृत विशेष तालीम सञ्चालन निर्देशिका र कार्यक्रमको अभाव छ । यद्यपि, नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले आफ्नै आन्तरिक स्रोतसाधन तथा यस क्षेत्रमा कार्यगर्ने सहयोगी निकाय र संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा सञ्चालन गर्ने तालीम तथा जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमले मुलुकका विभिन्न क्षेत्रका मानिसलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण र विपद् प्रतिकार्यको तालीमको अवसर जुटाएको छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीले आधारभूत खोज तथा उद्धारका लागि सीप, समुदायमा आधारित जोखिम न्यूनीकरणसम्बन्धी तालीम पाठ्यक्रम तथा सम्भावित जोखिम र भविष्यमा हुनसक्ने विपद्को सामना गर्ने ज्ञान र जनचेतना अभिवृद्धि गर्न देशका सवै गाविसहरूमा पुग्ने प्रयास गरीरहेको छ ।

समुदायको तल्लो तहसम्म पुग्ने यो संस्था सामुदायिक प्रतिकार्य र क्षमता अभिवृद्धिसम्बन्धी तालीमको लागि सहयोग गर्नसक्ने सर्वाधिक सुविधा सम्पन्न र सञ्जालयुक्त संस्था बन्ने अपेक्षा छ । नेपाल रेडक्रस सोसाइटीकले राष्ट्रिय सञ्चार प्रणालीसमेत स्थापित गरेकोछ । नेपाल रेडक्रस सोसाईटीले यसको माध्यमबाट स्थानीय इकाईसँग तुरुन्त सञ्चार सम्पर्क गरी तत्काल सूचना संकलन र सम्प्रेषण गर्ने क्षमता राख्दछ ।

१२.७. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था

नेपालमा कार्यरत धेरै राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूले समेत स्थानीय तहमा खोज तथा उद्धार क्षमता अभिवृद्धिको लागि महत्वपूर्ण कार्य गर्दै आएका छन् । भविष्यमा नेपालमा खोज तथा

उद्धार टोलीको विकास र प्रवर्द्धन गर्न यी सस्थाहरुको समन्वयमा र सहकार्यको महत्वपूर्ण भूमिका रहनेछ ।

१३. नेपालमा रहने तीन तहको खोज तथा उद्धार समूहको संरचना देहायबमोजिम हुनेछ :

१३.१ समुदाय तहको प्रतिकार्य (Community Level Resposne)

स्थानीय तहको खोज तथा उद्धार टोली समुदायमा आधारित हुनेछ जसलाई प्राथमिक प्रतिकार्यकर्ताको रूपमा लिइनेछ । यस समूहले घटना भएको क्षेत्रका समुदायमा तत्काल चाहिने न्यूनतम आवश्यकता पूरा गर्न सघाउनेछ । नेपाल प्रहरीका सामुदायिक प्रहरी सेवा केन्द्र अन्तर्गतका जनशक्तिहरु, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूबाट आधारभूत तहको MFR र CSSR तालीम प्राप्त जनशक्ति हुनेछन् ।

समुदायमा आधारित संस्थाहरूले समुदाय तहको खोज तथा उद्धार टोलीको विकास र क्षमता अभिवृद्धिमा निरन्तर सघाउनुका सथै आपत्कालीन समयमा उत्कृष्ट सेवा दिन सक्ने तहमा उनीहरूको स्तरोन्नति नियमित रूपमा गर्नेछन् । विपद् परेको समयमा साधारण तथा मध्यम खोज तथा उद्धार टोली पुग्न नसकेको अवस्थामा र पुग्न लाग्ने समयमा समुदाय तहको खोज तथा उद्धार टोलीले तत्काल मानिसलाई मृत्यु हुनबाट बचाउने प्रारम्भिक कार्य गर्नेछ र स्थानीय परिवेश अनुसार आवश्यकता बमोजिम साधारण र मध्यम तहको खोज तथा उद्धार टोलीलाई खोज तथा उद्धारका लागि सहयोग गर्नेछ ।

१३.२ सामान्य खोज तथा उद्धार समूह (Light SAR teams)

सामान्य खोज तथा उद्धार टोली क्षेत्रीय, अञ्चल, जिल्ला सदरमुकाम र नगरपालिकाहरूमा नेपाल प्रहरीको परिसरमा रहनेछन् । प्रारम्भिक चरणमा पाँच विकास क्षेत्रमा रहेका नेपाल प्रहरीका क्षेत्रीय कार्यालयमा एक-एक वटा र एउटा काठमाडौं उपत्यकास्थित नगर प्रहरी कार्यालयमा सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीको स्थापना गरिनेछ । उनीहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रलाई आधार बनाएर काम गर्नेछन् । त्यसैगरी काठमाडौं महानगरपालिकास्थित बारुण यन्त्र कार्यालयमा एक सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीको स्थापना गरिनेछ र अन्य नगरपालिकास्थित वारुण यन्त्र कार्यालयहरूलाई उपकरण सहित क्षमतावान बनाइनेछ ।

सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीले सुरक्षा निकायको आफ्नै संयन्त्र भित्र रहेर काम गर्नेछन् र खोज तथा उद्धार टोलीका सदस्य २४ सैं घण्टा तयारी अवस्थामा रहनेछन् भन्ने कुराको प्रत्याभूति गरिनेछ । खोज तथा उद्धार टोलीका सदस्यहरू खोज तथा उद्धारका कार्यमा हतियार विना परिचालित हुनेछन् । सम्बन्धित सुरक्षा निकायमा रहने सामान्य खोज तथा उद्धार टोलीलाई मुलुकमा रहेको एकीकृत खोज तथा उद्धार क्षमता अनुरुप प्रशिक्षण प्रदान गरिनेछ र प्रशिक्षण प्राप्त सदस्यको अन्यत्र पदस्थापन हुने अवस्थामा त्यस पदमा पूर्ण रूपमा प्रशिक्षित सदस्य मात्र पदस्थापन गरिनेछ । ठूलो विपद् भएको अवस्थामा सहरी खोज तथा उद्धार क्षमता आदान-प्रदान गर्नका लागि सम्भावित मुलुकहरूसँग पहिले नै द्विपक्षीय सम्झौत गरिनेछ । यसका साथै सरकारले देश भित्रका सबै खोज तथा उद्धार टोलीको क्षमता विकासका लागि आवश्यक पर्ने प्रशिक्षण ढाँचा, सामग्री र क्रमबद्धताको निर्धारण गरी अर्धदक्ष र दक्ष सीप विकासको प्रक्रियालाई चरणबद्ध रूपमा अघि बढाउने छ ।

१३.३ राष्ट्रिय तहको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार समूह (National Medium SAR teams)

प्रारम्भिक चरणमा नेपाली सेनामा र सशस्त्र प्रहरी बल भित्र एक-एक वटा राष्ट्रिय तहको मध्यमस्तरीय खोज तथा उद्धार टोली स्थापना गरिनेछ । नेपाली सेना अन्तर्गत स्थापना हुने खोज तथा उद्धार टोली त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको ब्यारेक वा काठमाडौं उपत्यका भित्र नेपाली सेना रहेको उपयुक्त स्थानमा रहनेछ । सशस्त्र प्रहरी बल भित्र रहने मध्यमस्तरको खोज तथा उद्धार समूहको स्थापना सशस्त्र प्रहरी बल, ललितपुरको खुमलटार वा अन्य उपयूक्त स्थानको विपद् व्यवस्थापन इकाईमा स्थापना हुनेछ ।

मध्यमस्तरको खोज तथा उद्धार टोली ठूलो विपद् परेको समयमा सक्रिय हुनेछ । यद्यपि, विपद्को अवस्था नरहेको समयमा यसका सदस्यले मुलुकलाई आवश्यक पर्ने जनशक्ति उत्पादनका लागि वा खोज तथा उद्धार टोली भित्र आवश्यक पर्ने वा प्रतिस्थापन हुने पदका लागि चाहिने जनशक्ति तयार गर्न प्रशिक्षण केन्द्रमा प्रशिक्षकको रूपमा रही कार्य गर्नेछन् । यसबाट खोज तथा उद्धारका लागि थप जनशक्तिको विकास हुन गई अन्य क्षेत्रमा स्थापना हुने खोज तथा उद्धार टोलीको आवश्यकता पूरा गर्न सहयोग मिल्नेछ । यस प्रकारको राष्ट्रिय क्षमताले विपद् जोखिमको लेखाजोखाका आधारमा खोज तथा उद्धार कार्यका लागि योजना तर्जुमा गर्न विशिष्ट क्षमताको विकास हुनेछ ।

नेपालमा ठूलो विपद् परेको अवस्थामा नेपाली सेना भित्र रहेको मध्यम क्षमताको खोज तथा उद्धार टोलीले नेपाली सेनाको नेतृत्वमा अन्तर्राष्ट्रिय खोज तथा उद्धार सल्लाहकार समूहको सम्पर्क केन्द्रको रूपमा रहेर सहरी खोज तथा उद्धार समूहसँग समन्वय गरी काम गर्नेछ ।

१४. वित्तीय व्यवस्था

यस रणनीतिक कार्ययोजनाले तय गरेबमोजिम खोज तथा उद्धार क्षमता स्थापना र परिचालन गर्न सरकारको राष्ट्रिय बजेटबाट प्राप्त हुने रकमका साथै दातृ निकायबाट प्राप्त हुने सहयोग नै प्रमुख वित्तीय स्रोत हुनेछ । उल्लेखित स्रोतबाट प्राप्त हुने वित्तीय व्यवस्थाले रणनीतिक कार्ययोजना बमोजिम नै खोज तथा उद्धार समूहको स्थापना र संचालन हुनेछ । खोज तथा उद्धार टोली स्थापना हुने निकायहरु नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलमा खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालनका लागि नेपाल सरकारवाट आवश्यक बजेट विनियोजन हुनेछ ।

दातृ निकायहरु तथा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूबाट प्राप्त हुने आर्थिक र प्राविधिक सहयोग समेत उपयोग गरी खोज तथा उद्धार टोलीको स्थापना, संचालन र क्षमता विकास सम्बन्धी कार्यहरु गरिनेछ । सुरक्षा निकायहरुका कार्यालयमा रहेका बन्दोवस्तीका केही सामग्री, उपकरण तथा मेसिनरी वस्तुहरु खोज तथा उद्धार टोलीको कार्यालय स्थापना गर्दा आवश्यकता अनुसार स्थानान्तरण गरिनेछ । खोज तथा उद्धार टोलीको परिचालनको लागि थप हुने अन्य आर्थिक व्ययभार नेपाल सरकारले वहन गर्नेछ । दातृ निकायबाट प्राप्त हुने सहयोग तालीम, प्रशिक्षण र मेसिन एवम् उपकरणहरु खरीद गर्ने कार्यमा मात्र उपयोग हुनेछ । वित्तीय प्रवन्ध र खर्चको मापदण्ड प्रचलित कानूनी व्यवस्था र विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा तोकिएको मापदण्ड बमोजिम हुनेछ ।

१५. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ ले निर्दिष्ट गरेबमोजिम नियमित र प्रभावकारी रूपमा काम भइरहेको सुनिश्चित गर्न समन्वय, सहजीकरण, अनुगमन तथा मुल्याङ्कन लगायतका सम्पूर्ण कार्य गर्ने जिम्मेवारी गृह मन्त्रालयसँग रहेको छ । गृह मन्त्रालय विपद् व्यवस्थापन महाशाखा अन्तर्गत राष्ट्रिय आपत्कालीन कार्यसंचालन केन्द्रले अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि सचिवालयको रुपमा कार्य गर्नेछ ।

नेपालमा खोज तथा उद्धार क्षमताको विकासका लागि राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजनाको प्रभावकारिताको लागि केन्द्रीय तहमा देहाय वमोजिमको केन्द्रीय अनुगमन समिति रहनेछ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिले खोज तथा उद्धार टोलीको गठन, संचालन, विकास एवम् सुदृढीकरणसम्बन्धी कार्यहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा प्रतिवेदन गर्नेछ ।

सचिव, गृह मन्त्रालय	संयोजक
उपरथी, नेपाली सेना	सदस्य
प्रहरी अतिरिक्त महानिरीक्षक, नेपाल प्रहरी	सदस्य
प्रहरी अतिरिक्त महानिरीक्षक, सशस्त्र प्रहरी बल	सदस्य
सह-सचिव, गृह मन्त्रालय	सदस्य
सह-सचिव, रक्षा मन्त्रालय	सदस्य
प्रमुख, विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य शाखा	सदस्य-सचिव

केन्द्रीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिले खोज तथा उद्धार टोलीसम्बन्धी कार्यको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने सिलसिलामा संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरु तथा अन्य सरोकारवाला संस्थाहरुलाई आमन्त्रण गरी विशेषज्ञ सेवा लिन सक्नेछ । राष्ट्रिय तहमा केन्द्रीय दैवी प्रकोप उद्धार समिति र गृह मन्त्रालयले खोज तथा उद्धार क्षमताको नेतृत्व गर्नेछ । नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलमा रहने खोज तथा उद्धार टोलीको व्यवस्थापन सम्बन्धित सुरक्षा निकाय स्वयंले गर्नेछन् । जिल्ला तहमा स्थापना हुने खोज तथा उद्धार टोलीको कार्य र प्रभावकारिताको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धित जिल्लाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको नेतृत्वमा रहेको जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिले गर्नेछ । यसका लागि गृह मन्त्रालयले यस रणनीतिक कार्ययोजनाका साथै विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति, २०६६ लाई आधार मानी अनुगमन मूल्याङ्कन गर्न निश्चित सूचकहरूको विकास गर्नेछ ।